

TREŠNJINO DRVO
I STARA OSEĆANJA

TREŠNJKINO DRVO I STARA OSEĆANJA

Marica Bodrožić

S nemačkog prevela
Nikolina Zobenica

HELIK S

Naslov originala
Marica Bodrožić:
Kirschholz und alte Gefühle

© 2012 Luchterhand LiteraturVerlag Verlag, München
a division of Verlagsgruppe Random House GmbH,
München, Germany.
Copyright © 2016. za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač
Heliks

Za izdavača
Brankica Stojanović

Urednik
Bojan Stojanović

Lektor
Vesna Đukić

Štampa
Artprint Media, Novi Sad

Prvo izdanje

Knjiga je složena
tipografskim pismom
Janson Text

ISBN: 978-86-86059-87-1

Smederevo, 2016.

www.heliks.rs

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Sada izgleda kao da postoji samo jedno
doba života i da ono ne zna
ništa o starenju kao što ni ptice koje lete ne znaju
ništa o vazduhu kroz koji lete
ili o danu koji ih uznosi
kroz njih same.

V. S. Mervin, *Sirijusova senka*

prvi dan

Sve ptice su se okupile. Uvek bude tako. Kad god dođem u novu sredinu, ptice dođu i hoće da razgovaraju sa mnom. Ali ja nikada nisam htela mnogo da govorim. To me je oduvek umaralo, i kad god bih izgovorila više od tri rečenice osećala sam se kao da moje telo postaje tuđe. Kad su počele da nastaju sitne napukline u mojoj svesti, umor prilikom govora postajao je sve gori. Otkrila sam rupe u svom pamćenju. Naš lekar je govorio o napadima. *Pétit mal*. Tako je nazivao pauze u mom pamćenju. Ponekad bi mi nepoznata sila povukla glavu unazad. Nisam mogla da se sakrijem od pogleda svoje porodice. I kad bi malo zlo prošlo, roditelji su me nazivali svojom malom posmatračicom zvezda. Njihove reči su se raspadale u meni. Kao da su to svi primećivali. Naročito me majka strogo posmatrala, nedeljama, mesecima, dok se svi nisu iole navikli na moj mali nedostatak. Ja svojih apsansi nisam bila svesna u trenutku kad su se dešavale. Tek kasnije bi iskrsla pitanja, nepoznate slike i rečenice. Majka je stala da se moli i da me trese svaki put kad se to dešavalo. Nagovorila je sve u mojoj okolini da me pažljivo posmatraju.

Prvi put se desilo kad sam imala šest godina. 1978. Stric Milan i strina Sofija su usred leta nestali iz naših života.

Počelo je da me pecka na potiljku. Onda kao da se zatvorio krug na mom čelu. Kljucanje između očiju. Detlič se zabavlja ključajući u drvo. Vrapci u lejama. Čvorci na drvetu trešnje. A ko je to stalno radio o moje čelo? Nisam dobila odgovore, to ne, ali sam naučila da se uživim u svoja pitanja.

Na stepeništu se čuje moj novi komšija. U dvorištu cvrkutanje ptica. Ponovo velika pesma. U krošnjama. Pozdravljaju me. Jedan dud posebno volim. U mom novom stanu je mirno. Berlin. Grad u kojem su nakon pada Zida svi želeli da žive. Novi komšija je trkač. Ima čelično plave oči. Vrlo ljubazan, minimalistički zapadni Nemač. Izgleda vrlo prijatno i nema smisla za modu, kao da je malo zaostao u osamdesetima. Srela sam ga na stepeništu još kad sam gledala stan. Kratko smo porazgovarali. Rekao je nešto o godini pada Zida, nešto u vezi s groznicom. Godine 1989. vladala je groznica. Mislim da je rekao tako nešto. Svi su hteli u Berlin. Istorijska iskušenja. Mene to nije zanimalo. Bila sam studentkinja na Filozofskom fakultetu i nisam htela u Berlin, htela sam u Pariz.

Tom prilikom mi je otac objasnio zašto je stric Milan nestao iz Jugoslavije. Pobegao je iz političkih razloga i od kraja sedamdesetih je živio sa svojom suprugom Sofijom u Medon Val Fleriju, okruženom šumama, u blizini Versaja. Majci i ocu je bilo važno da uvek mogu da odem kod rođaka. Zato su se odmah složili i dozvolili su mi da studiram filozofiju u Parizu. To je bila tradicija u našoj porodici još od vremena kad je deda bio diplomata. Pre svega, majci je bilo važno da druge jezike ne učim samo teoretski, već u samom životu, da izađem u svet, kako bi se ona izrazila. Partiji se to nije svidelo. Moja majka nije bila vaspitana na poslušnost i zbog

toga je nije bilo briga. U svakoj prilici bi izvukla svoj argument krčevine i objasnila svakom, i ko je hteo i ko nije hteo da to čuje, da je čitava ta regija u kojoj je nekada, zahvaljujući Podunavskoj monarhiji, pet jezika bilo deo svakodnevice svakog potpunog idiota, naprosto postala provincijska. Čvrsto je zastupala ubeđenje da je svaka politika zasnovana na nacionalnoj državi kao *non plus ultra*, apsolutna besmislica unapred osuđena na propast. U stvarnosti je nacionalna država fikcija najniže kategorije. Pošto niko nije znao šta da joj odgovori, ona bi samo zadovoljno frknula i trijumfujući bi uživala u svom komadu kolača sa sirom. Mene Austro-ugarska nije zanimala, ipak sam Monarhiju poznavala samo iz istorijskih knjiga.

Onog leta, dok je još uvek vladao mir, moj otac je pre našeg puta u Francusku imao mnogo posla na univerzitetu. Kad je konačno završio s predavanjima, veselo smo spakovali kofere. Njegovi studenti filozofije prava su odmah nakon poslednjeg predavanja nestali na jugu. Majka je s mojom braćom već dve nedelje bila u Istri. Kao i svakog leta, prvo su otputovali na more kod naše bake Inge. Ona bi ih svaki put razmazila spremajući im domaću testeninu, a regionalna jela od tartufa bi se pobrinula za euforične iskaze ljubavi njenih unuka. Ali u čitavoj familiji ipak je bila čuvena po svom pečenom krompiru. Samo je to sačuvala i to nas je u njenoj istranskoj kuhinji podsećalo na njene nemačke korene.

Inače sam uvek bila prva koja bi otputovala u Istru. Dala bih život za bakin pečeni krompir i njene kulinarske orgije s tartufima. Otkad deda više nije živio s njom, postala je dobra kuvarica. Ali putovanje s ocem u Pariz bilo je primamljivije

od bilo čega drugog. Na tom prvom putovanju u Francusku hteli smo da se pobrinemo za moj upis na studije i da posećimo rođake. Radovali smo se dobrim kroasanima i francuskoj kafi sa slatkom pavlakom koju je otac potpuno ozbiljno ubrajao u najvažnije tajne i otkrića velike francuske nacije. Koga briga za filozofiju, rekao je, narod koji ne ume da pravi dobru kafu pre ili kasnije će ostati praznih ruku i postaće žrtva prirodne selekcije. Govorio je takve stvari jer je bio razuzdan i srećan. Celo to iskustvo, od jednog do drugog mesta, od jedne do druge pivnice, mi smo nazivali našim velikim približavanjem i sondiranjem francuskog terena.

Vozili smo se starom škodom po seoskim putevima i otac mi je pričao o svom detinjstvu, o gladi posle rata, i kako je kao mali pionir bio ponosan kad je smeo da izgovori veliku reč antifašizam. Kasnije su ljudi nestajali i odvodili su ih na Goli otok i njegova sreća iz vremena pionira je zauvek pala u ždrelo proždrljive prošlosti. Jeli smo u malim restoranima, i otac mi je recitovao jednu pesmu Fridriha Šilera koju je znao još od detinjstva. Deo njegovih predaka bio je iz Bukovine, gde se govorilo i nemački. Zahvaljujući njima i mojoj baki Nemici koja je živela u Istri moj otac je čitao Šilera i voleo njegov jezik. Rano nam ga je preneo. Majci je skoro jednako bilo važno da naučimo francuski. Ona je još pre opsade prevodila nemačku i francusku poeziju. Ujutro za doručkom uvek bismo morali da razgovaramo na jeziku Andrea Bretona i Natali Saro. Ponekad bi nas majka ispitivala i onda bismo, pre svega za vrelih letnjih popodneva koja su pripadala nemačkom jeziku, recitovali pesme Elze Lasker Šiler, Paula Celana, Neli Zaks. Uvek bi imala stihove pri ruci, kao što drugi imaju hleb u kući. S francuskog je prevodila jednog preteču nadrealizma, zvao se Sen Pol Ru, i majka ga je volela

već zato što je sam sebi nadenuo to ime. Kasnije je prevela sva dela Margerit Diras i na kraju, pre nego što je izbio rat, radila je na knjizi Andrea Bretona *Nada*. Deset godina kasnije sam našla tu knjigu kod svoje drugarice Nadežde u Berlinu. Na njenoj polici s knjigama sam otkrila i *Zanesenost Lole V. Stajn* Margerit Diras, znala ju je skoro celu napamet.

Otac je bio umoran. Nije se mogao koncentrisati na vožnju. Prenocili smo kod porodičnih prijatelja u Friolu. Kad smo nastavili s vožnjom još mi je pričao o zatvoreničkom logoru na Golom otoku, ponovo je nakon dugog vremena govorio o stricu Milanu i strini Sofiji. Čeznula sam da vidim njihova lica. Stric Milan je bio arhitekta i kasnih sedamdesetih je bio poznat u celoj zemlji po antifašističkim spomenicima. Svako jugoslovensko dete je jednom tokom školovanja moralo da potraži njegove monumentalne građevine, najkasnije nakon primanja u pionire. Stric Milan je predavao naizmenično na univerzitetima u Splitu i Beogradu i bio je veoma omiljen kod studenata. Jednom su u njegovoj dalmatinskoj kući, za vreme najveće žege, kad sve životinje leno leže na suncu i svako se spasava od vrućine u unutrašnjosti kuće, pronašli sveže odštampane sovjetske novine. To tada nije bilo samo ilegalno, već i opasno po život. Stric Milan je uhapšen i satima je pred višečlanim komitetom morao da ponavlja da je Tito pametniji od Staljina. Za dlaku je izbegao da dospe na Goli otok, onaj ozloglašeni pakao Jadrana na kojem je četrdeset godina jedna kaznena kolonija bila deo Mediterana kao što je sunce bilo deo leta. Otac mi je pričao o pesniku iz Beograda koji je nekoliko godina kasnije postao predsednik. On je osamdesetih godina potražio Otok, ali je bio slep za stvarnost. Nije video ništa drugo osim rasipne lepote juga: palme,

borove i čemprese. Isto sunce, pomislila sam, prati sada oca i mene na našem putu. Gledala sam kroz prozor auta dok smo se vozili. Pad mog strica mi je zvučao kao priča, kao nešto što je u nekoj knjizi cenzura precrtala crnom linijom. Stric Milan je preživio. To je bilo čudo čak i u očima onih koji su puni žara verovali u komunizam i smatrali ga jedinim mogućim i nužnim protivkonceptom fašizmu.

To čudo je imalo dugu predistoriju. Moćni ljudi su se zauzeli za mog sirotog strica. Na početku ni on sam nije mogao da shvati ko mu je pomogao. Tajna policija mu je nakon dvatri blaga ispitivanja dala do znanja da će ga ostaviti na miru ako je spreman da zauvek napusti zemlju. Još pre nego što je mogao da se izbori s tom odlukom, strina Sofija je izgubila posao operске pevačice. Oboje su na brzinu spakovali stvari i u staroj ladi boje mente došli kod nas. Svi smo još mogli da se pozdravimo s njima. Prvi put sam doživela uznemirujuće apsanse koje su me kasnije više nego sve drugo vodile meni samoj. Ali tada me nije bilo u prazninama i mislima bih dodirnula samo crno ništavilo. Uvek sam smatrala da mogu preći preko praznina, laganim korakom, kao preko nekog upravo smrznutog jezera. Ali nisam znala da se te praznine nekada otapaju, da se može propasti kroz njih. Samo me je uvek pratila ta slutnja, to znanje povezano s nadom da u svojoj unutrašnjosti mogu da dostignem to ispunjavajuće stanje, tačku spasenja iz koje je sve tačno prepoznatljivo – moj put, čitava moja karta, moje oružje protiv crnog ništavila.

Sada znam da tada nisam smela da vidim taj put. To je bio ispit. Svako može da ide putem koji već postoji, ali on postoji samo zato što su drugi već prošli njime. Ja sam svoj put mogla da nađem samo zatvorenih očiju, s tamnom zimom u sebi koja

je moju kartu zauzimala toliko dugo dok nisam bila spremna da odustanem od onoga što ljudi obično nazivaju budućnošću. Ni do danas mi u tome ne pomaže nijedan pasoš s pečatima, nijedna gramatika koju sam nekada naučila.

Tačka spasenja je skrivena u mojoj unutrašnjosti i govori mi iza mog čela, pokazuje mi sve što je preda mnom a da mi ne navodi tačna imena. Ona je sada kompas u meni. Nikada je ranije nisam primetila. Možda je i ranije bila tu, skrivena, s one strane mog jezika. Sada je pouzdana, pokazuje mi put, mali supermarket, drvo u dvorištu, kamenčić u cipeli. I povezana je s tačkom u jagodicama mojih prstiju, s Nadeždinim ušima, s njenim nežnim pogledom, sa Ezrinim smehom, sa starom knjigom Miše Vajsbanda o vrstama ptica. Ta tačka je uvek tamo gde nema ničega i gde je sve moguće, svuda, na svakom mestu na kojem se susreću unutrašnji i spoljašnji svet, kao što mi se tada leto sa ocem činilo kao neprekidni vremenski tunel, večni trenutak, van svakih ograničenja.

I tada je bilo leto, ono leto kada su počele moje male praznine i kada je majka neprestano proveravala da li imam prekide svesti. Tada nisam ni slutila šta je značio taj rastanak od strica Milana i strine Sofije, tek sam godinama kasnije shvatila koliko je bio konačan. Jedan daleki rođak, ubeđeni partizan i komunista, na početku Drugog svetskog rata je sakrio jednog jevrejskog prijatelja partizana u svojoj kući. U trenutku kad se više niko nije usuđivao da pomaže Jevrejima i kad je Ante Pavelić poveo hrvatske fašiste, bilo je to kao Božji dar. Benito Musolini je podržavao fanatičnog Pavelića. U celoj Evropi je odavno važio za beskrupuloznog i amoralnog. Bio je ponosan na koncentracioni logor Jasenovac. Tamo je stradalo osamdeset hiljada ljudi, a bilo je i više transporta za

Aušvic. Nebrojeni Jevreji, Romi, Srbi i hrvatski opozicionari tamo su izgubili život. Prijatelj je preživio i iskoristio je prvu priliku da zahvali mom stricu Milanu. Bio je ugledan političar. Njegov nekadašnji progonitelj Ante Pavelić je, međutim, u odsustvu osuđen na smrt. Pavelića je to malo brinulo, on je ubrzo posle Musolinija našao novu zamenu za oca. U Argentini je bio pod zaštitom Huana Dominga Perona. Kad su i njega srušili s vlasti, Pavelić se uputio pod zaštitu Španca Frančeska Paulina Ermenegilda Teodula Franka i Bahamondea Salgada Parda, poznatijeg kao General Franko.

Moj otac nije više znao kako su stric Milan i strina Sofija na brzinu uspeli da smeste bakin stari kuhinjski sto u zelenu ladu. Ali se još uvek tačno sećao upečatljivo iracionalnog napada vrištanja strine Sofije koja nije spakovala čak ni svoju omiljenu odeću, ali je insistirala na tome da sto mora u Francusku. Nisam mogla da zamislim kakva bi sudbina očekivala mog strica Milana i strinu Sofiju na Golom otoku. Drugi ljudi su, objasnio mi je otac, i zbog sličnih bezazlenih stvari poslali u kaznenu koloniju. Mnogi su se u nekom trenutku bacili sa stena ostrva u struje Jadrana. Samoubistvo je za njih bila jedina mogućnost da na dostojanstven način ponovo postanu ono što su bili. Meni to nije išlo uz našu zemlju, delovalo mi je kao nešto što mora da se desilo negde drugde, i nisam mogla da zamislim da je more na kojem smo mi proživeli naša srećna leta nekim drugima postalo grob.

Otac mi je tada prvi put iscrpnije pričao o tim vremenima. Mogla sam jasno da čujem jecaje uplašene bake u Istri, mogla sam da pred sobom vidim strinu Sofiju, staru ladu i sto od trešnjevog drveta. Po seoskim putevima bi nam tek poneki

automobil vozio u susret. Nebo je bilo prošarano obláčcima koji igraju, nikada ranije nismo videli toliko lastavica. To je bilo naše leto, to putovanje kroz Evropu, naše poslednje zajedničko julsko putovanje. U poređenju s prošlošću, živeli smo u mirna vremena. Sve je bilo mirno tokom one letnje vožnje, tako mirno da sam čula lepet lastinih krila, kao da ih je čak i vetar osluškivao i prepustio se talasanju drveća koje se upisalo u mene kao što je to samo more činilo, talasi koji su se tokom leta lomili na našim stopama i koje bi pratio neobuzdani smeh moje braće, njihova razuzdanost, njihova neumorna želja da se uvek iznova bacaju u vodu. Otac i ja smo mnogo ćutali. Bilo je to naše poslednje putovanje, naše poslednje zajedničko ćutanje u dvoje.

Mesec dana kasnije smo se još jednom vozili za Francusku. Ovaj put su moja majka i moja braća pošli s nama. Bila je to glasna porodična vožnja. Neobuzdano sam sa braćom pevala pesmu Lepe Brene o Jugoslaviji. Kako su predeli postajali sve manje poznati, sve smo je češće pevali. Kad je neko od nas hteo da prestane, neko drugi bi je ponovo započeo. Pesma je bila pohvala našoj zemlji i zvala se *Živela Jugoslavija*. Bilo nam je svejedno da li je to bila propaganda ili ne, stihovi su bili naivni, ali su podizali raspoloženje. Otac je rekao da će Lepa Brena u starosti ružno izgledati. Majka se smejala jer nije mogla da veruje u to. Lepa Brena je bila naša jugoslovenska Merilin Monro. Bilo je, dakle, nezamislivo da bi to što je otac rekao tako bez razmišljanja moglo da bude istina. Ali Lepa Brena nije bila važna Jugoslovenima samo zbog svoje lepote. I u Rumuniji su je obožavali. Ona je bila posebna glasnica slobode. U Temišvaru je 1984. godine u uskoj zlatnoj haljini, pred šezdeset hiljada ljudi, na kranu pevala tu istu

naivnu pesmu kao i mi na našem letnjem putovanju. I oni koji su je slavili u Temišvaru prvo su izašli na ulice i srušili omraženog diktatora, rekla je moja baka sa svojim srcem široko otvorenim poput prozora. Bila je sigurna da je Lepa Brena doprinela tome da se prevaziđe ono što se ne može prevazići. Naša Monro još uvek peva. Ali nažalost, očeve tadašnje reči su se obistinile. Više nije lepa, o njenim pesmama govore još samo malobrojni, više je reč o njenim usnama napunjenim silikonima i o čelu ukočenom od botoksa. Moj otac tada nije mogao ni da nasluti da je neće unakaziti starost nego takvi zahvati. Za to naprosto nije imao dovoljno mašte. Još danas moja baka ne da na Lepu Brenu. Niko drugi nije poveo Rumune u slobodu nego ona! Zato zaslužuje poštovanje.

Nakon našeg putovanja sve je postalo drugačije nego što smo mislili. Moje želje su postale luksuz. Otišla sam na studije u Pariz ali ne zato što sam to planirala, već zato što uskoro više nisam imala izbora. Tada smo se vratili kući srećni, ništa ne sluteći. Sitnice koje smo kupili u Galeriji Lafajet uneli smo u kuću kao skupoceni ulov. Sedeli smo u bašti i veselo pili kafu. Dva dana kasnije razbolela se moja baka iz Bosne. Sledeće zime je umrla. Otac je dobio malo nasledstvo i s tim novcem je za mene otvorio račun u francuskoj banci Kredi Lione. Nismo imali mnogo vremena da tugujemo.

Jednog mirnog popodneva sredinom marta iznenada smo čuli pucnjeve. Prvi sunčani zraci proleća su nas izmamili napolje. Moja braća su se igrala na reci. Na početku sam bila sigurna da su pucnji došli iz televizora naše napola gluve komšinice Aline. Njen televizor je bio priključen na zvučnike njenog unuka, koji je bio ljubitelj Seks Pistolsa i Ramonsa. Teta Alina

je stalno gledala stare filmove na televiziji i bili smo prisiljeni da ih podnosimo u punoj zvučnoj snazi. Već po podne, kad bi se Hardi Kriger i Kurd Jirgens pojavili na njenom televizijskom ekranu, bila bi tako uzbuđena i zaboravila bi na sve oko sebe. Legendarna bitka na Neretvi koja je za jugoslovenske partizane predstavljala prekretnicu rata, bila je njena velika opsesija koju je mogla da prati jer ju je državna televizija gotovo svakodnevno delila s njom. Teta Alina je mogla uvek da govori o Titu i o toj čuvenoj bitki. Iako mi je išla na nerve s time, ipak mi je bila draga, jer ona je bila jedina koja nije obraćala pažnju na moje apsanse, uvek je samo pričala bez razmišljanja, držala antifašističke monologe zrele za štampu i na taj način mi usadila prirodnu odbojnost prema Hitleru i Musoliniju.

Ali onog martovskog popodneva pucnjevi su bili sve drugo osim inscenirani stari partizanski pucnjevi. Većini ljudi je bilo kao i meni. Niko od nas nije verovao u prave pucnjeve. Kao da smo prošlogodišnji desetodnevni rat u Sloveniji prebacili na Mars, događaje na Dunavu i u Vukovaru, potpuno uništenje tog grada, masakr u kombinatu životnih namirnica koji je još u novembru izazvao potresenost i tugu, naprosto smestili s one strane naše planete i u neku drugu galaksiju.

Ni moji roditelji nisu hteli da prihvate da je postojala realna opasnost za naš grad. Onda je sve postalo svakodnevica. Navikli smo se na priče u kojima su odrasli muškarci igrali fudbal s lobanjama. I moja braća su igrala fudbal, ali s normalnom kožnom loptom. Neko vreme je bilo dobro. Onda su stala na minu. Slučajno sam bila u blizini. Dogovorila sam se s drugaricama da idemo na kafu nekoliko ulica dalje. Na povratku sam videla braću. Na tlu. Zašto moja braća leže na tlu, mislila sam, leže na tlu i ne govore ništa.

Šačica ljudi se sakupila oko nas. Između dve tuđe noge videla sam stopala svoje braće. Prvo sam videla njihova stopala. Pre svega stopala. Stopala moje braće su bila lepa. Njihovi prsti. Kako su lepe prste imali, mislila sam. Tako meke kao paperje i nežne kao nežna pera. Prišla sam im. Poljubila sam im nožne prste. Kako lepe prste imaju, mislila sam, i mislila u nekom trenutku samo na to. Posle toga više ni na šta drugo nisam mogla da mislim, verujem da je to trajalo danima. Kad sam stigla kući, majka je rekla da krvarim. Usta ti krvare, rekla je, krvare ti usta. Ne, rekla sam, moja braća krvare. Majka nije razumela, mislila je da se moja braća igraju u bašti. Protresla me je. Reci nešto! Da li ponovo imaš napade, vikala je na mene. Glava mi je pala unazad. Gledala sam u nebo. Bilo je bez oblaka, plavetnila dubokog kao more. Počelo je da mi se vrti. Otrčala sam s njima u baštu. Prolećno sunce me je zaslepilo. Sve mi se vrtelo u glavi. Majka je vrištala. Glupi televizor tete Aline je bio uključen kao i uvek. Otac se odnekuda pojavio i sad su me oboje tresli. U starom gradu, rekla sam. I onda je sve postalo crno i obuzela me je teška tama.

Kad sam ponovo došla sebi, videla sam roditelje kako plaču. Njihove oči su mi izgledale neprirodno velike, kao klikeri za igru. Moja braća su imala mnogo lepše nožne prste od mene. Moji prsti su ružni. Imali su toliko lepše prste. Blizanci. Da li sam to već pomenula? Moja braća su bili blizanci i imali su identično lepe nožne prste. Uvek su bili dvostruki. U svemu. Ove dvostruke sreće sad nema. Zauvek. Ne mogu više da čujem njihov smeh. Ponekad čujem samo talase od onda. More onih leta. Avgustovske dane naših detinjstva u Istri. Talasi su još u mom sećanju. Zamišljam da će mi oni još jednom vratiti njihove glasove i da će moje uho još jednom

moći da ih čuje. Voda. Talasi. Bura. Naš najdraži silazni vetar. Najdraži vetar uopšte. Čujem ga kako zviždi. Ali nema glasa. Ne mogu više da se setim njihovih glasova. Sve kaplje u moju glavu, nestaje tamo, odlaže se sve dublje, i svaki dan koji prođe piše preko njih. Pesak. Šta od toga mogu da dokažem, šta mogu da zadržim za sebe o prisustvu sreće u nesreći? Danas mislim i na Ilju, svoju prvu ljubav, na naše sastajalište iza stare sinagoge, na to da ni Ilju možda nikada više neću videti, ali on je još uvek živ. Još uvek imam nekoliko klikera koje mi je poklonio kad sam napunila trinaest godina. Nosila sam ih zajedno s fotografijama od jedne do druge zemlje. I on je napustio okupirani grad. Od majke sam saznala da je izgubio stariju sestru i da već nekoliko godina živi u Kaliforniji, u Bejkersfildu. Kad su opsadnici zauzeli poziciju na Jevrejskom groblju, Ilja je nestao na nekoliko dana. Onda se iznenada ponovo pojavio. Ali njegova porodica je sledećom prilikom zauvek otišla, prvo u Francusku, a onda u Ameriku, i od tada sam ga videla još samo na slikama. Prvo ga ne bih ni prepoznala, sve na njemu je izgledalo drugačije, smršao je, čelo mu je bilo strogo izborano. Samo su mu još oči jednako mangupski svetlucale kao i onda iza sinagoge.

Opsadnici su svakodnevno vrebali iznad grada. Majka i otac nisu hteli da idu. Ni u kom slučaju nećemo otići, rekao je otac; ostajemo ovde, rekla je majka. Ovde je naš dom. Ovde su naši pokojnici. Više nikada nisam jela nešto što krvari. Nije mi palo u oči da moja majka godinama više nije pominjala imena moje braće. Kad bi govorila o njima, onda uvek kao o svoje dvoje dece, ali i to se proteklih godina desilo čitavih pet puta. Više voli da ćuti. Dok me neposredno ne nazove našim prezimenom. Sinjorina Filipo kaže mi, neutrališe me na ovaj

način, uzme mi ime pre nego što ispravi stvari odranije, koriguje me i tvrdi da me moje sećanje ponovo prevarilo, da je sve bilo drugačije, sasvim drugačije od onoga čega ja mislim da se sećam. Draga ili srce, kako me ranije zvala, više ne prelazi preko njenih usana. Moja majka me povremeno ponovo poseti u Berlinu. Pre godinu dana je iznenada počela da mi donosi plastične kese pune slika. Pospremila sam, rekla je, i bez daljih objašnjenja predala mi prvi kilogram polaroida. Bilo je dovoljno da bacim pogled u kesu i vidim da su sve snimljene za vreme istarskih leta. Plavetnilo mora blistalo je na svakoj slici. Uvek je bilo blizu. Kao i pesak. Borovi. Palme. Do moje sadašnje selidbe pokušavala sam da sve zaboravim. Tada sam prvu kesu samo okačila na kvaku u Nadeždinom stanu i odlučila da više ne mislim na njen sadržaj.

Već pet godina sam kod kuće u Berlinu. Živim u trećem stanu. Još uvek se nisam usudila da potražim porodicu svoje bake. Ne poznajem nijednog nemačkog rođaka. Još uvek to nisu moji pokojnici. Šta imam ovde? Ko još mogu da postanem u ovoj mreži jezika i tišine, znanja i sećanja? Ovde imam samo kartonske kutije, nemam pokojnike, samo žive. Prvi put za dvadeset godina negde se osećam kao kod kuće. Sve ređe me muči krivica što volim da živim ovde. Ponekad sam srećna bez razloga. Godinama sam tako zamišljala sreću, očekujem je mirno i zatvorenih očiju. Volim laste, staru knjigu o pticama Miše Vajsbanda, Nadeždinu iskrenost, njen osmeh, osmeh njenog sina u kojem vidim sevanje očiju njegovog oca, pre svega kad priča nagrne iz njega i kad za naših kratkih šetnji po kvartu hoće na licu mesta, kako on kaže, da mi ispriča *sve* šta je doživeo u školi.

Berlin je bučan i miran. U dvorištu, gde raste i novo i brojno staro drveće i gde ptice žive odvojeno od ljudi kao na drugom delu sveta, pretežno je tiho. Postajem deo ovog nežnog vetra od kojeg krošnje u dvorištu progovore. Čujem kako ptice pevaju, krošnje su njihov dom. Ovde žive čitavo leto. Sama sam prefarbala velika dvokrilna vrata u svom novom stanu. Drveni pod je boje meda. Već znam gde škripe podne daske. U čitavoj kući vlada neobično lepa tišina. Samo se ponekad mogu čuti koraci zapadnonemačkog trkača na stepeništu. Njegova ljubaznost me tako umiruje. Od čega je nastala ljubaznost? Kome se duguje? Prvo tiho veče u mojim novim sobama. Letnji vazduh, ali ne letnja žega, ne vrućina kao ranije, ništa što bi pritiskalo ili bilo teret. Napolju, ispred mog prozora, polako pada noć u krošnje drveća. Srebrne topole. Breze. Čak i jedan prastari dud stoji u dvorištu. Usred Berlina. U mom zadnjem dvorištu. Na početku sam mislila da je to retkost, ali od Miše Vajsbanda znam da ima više mesta u gradu na kojima stoje dudovi. Otići ću da ih sve potražim. Kao i paulovnije. Ptice i drveće su moji pratioci čitavog života. Jednom bih volela da odem na veliko putovanje i da posetim svo drveće svog života, da otputujem u sve zemlje u kojima i dalje stoje i žive bez mene. Da li će me prepoznati? Drveće Pariza. (Pokazao mi ih je Miša, poznavalac ptica kojeg mi je dodelio život.) Drveće Zagreba? (Pokazala mi ih je teta Jana, direktno kod Narodnog kazališta stoje najređi divlji kestenovi.) Ptice i drveće mog rodnog grada. (Život mi ih je pokazao.) Drveće grada na Dunavu. U rečnim dolinama. Drveće na mestima mog detinjstva i mladosti. (Život mi ih je pokazao.) Istra i bakini dudovi (sa belim i crvenim plodovima)! Njena dunja. Višnja. Žuta šljiva. Život. Pokazao mi ih je. Život je uvek imao lice. Ime. Bio je čovek.

Šta je s mestima na kojima sam bila od rođenja? Da li se ptice još uvek skupljaju na istim stablima kao pre, u mom prvom Onda? Ne. Ne na svim stablima. U detinjstvu sam verovala da drveće živi večno. Kad je jedna komšinica umrla i kad smo joj otišli na poslednji ispraćaj na muslimanskom groblju, neposredno pre izbijanja rata, na putu do kuće me je iznutra obuzelo saznanje. Mislila sam da drveće prenosi sećanje ljudi, verovala sam da ga čuva, i za mrtve, upravo za mrtve. Ali zato, zamišljala sam, mora nastaviti da zauvek raste i niko ne sme da ga seče, ni pod kojim okolnostima. Ali onda su došli rat i zima. Nakon tri godine potrošen je sav materijal za ogrev. Sekli su drveće. Zimu za zimom. Sneg pada. Uličice postaju bele. Na Trgu golubova duva promaja. A vetar kroz vazduh svira muziku na svojim britkim orguljama. Ljudi pale gume i cipele da bi nešto skuvali na otvorenim ognjištima. (U neboderima se dogovaraju o redosledu paljenja vatre i dužini gorenja, do kraja rata se drže toga.) Vetar duva. Kape odleću. Ljudi se smrzavaju. Opsada traje. Tri godine. Stabla padaju. Padaju kao mrtvi na ulicama. U mojim mislima su to pala sećanja, sada miruju na asfaltu. Zima je bez milosti. Snežne pahulje padaju s neba kao kletva koju je pripremila duga ruka. Ni deca se više ne raduju snežnim pahuljama. Kada slete na njihova lica, osećaju ih kao hladne insekte. Otapaju se i zlobno udvostručuju njihovu patnju. Drveće je sada žar u peći. Više ne mogu da budu svedoci. Više nemaju uši. Čuju se povici. Ljudi koji su se sreli na Trgu golubova pokušavaju da razgovaraju s brdima koja ih okružuju. Moj otac nije preživio opsadu. Majka kaže da je plakao kad je saznao da su ljudi na kraju gledali u brda kao u stare bogove i razgovarali s njima. Ovo je evropski, civilizovani G-R-A-D! Tako nešto su hteli da kažu brdima. Ovaj grad nije divljina!

On pripada CI-VI-LI-ZA-CI-JI! Nikada nisam videla oca da plače. I moja majka je to tada prvi put videla. Ljudi su napolju i dalje vikali. Slušajte! Ovo ovde je grad! Ovo ovde je GRAD! Ovo ovde je GRAD! Ali brda ih nisu čula. Moj otac nije drugi put zaplakao.

Fotografije iz onog vremena nisu mi slučajno pale u ruke. Bio je to moj prvi dan u novim sobama i osećam se kao da se stari magneti u mom sećanju automatski ukljućuju u igru. U praznom stanu podne daske žute kao med deluju mirno. Iznenada poželim da sve ostane tako prazno i da sve suvišno nestane, nikada se ne ugnezdi kod mene. Šta mi je zaista potrebno? Koje boje me usrećuju? I zašto? Doći do suštine stvari, ne samo sve skupljati i odlagati. Gledati sve kutije i senke. Živeti tako da u svakom trenutku mogu nestati s jednim koferom. Ne biti vezana ni za šta. Da li ću ikada moći to? Kartonske kutije još nisu raspakovane, pri tome sam čvrsto rešena da danas barem nekoliko ispraznim. Fotografije me prisiljavaju da usporim. Zastanem. Gledam. Gledanje sve menja. Moj prvi grad. Porodične slike. Pariz, Arikove fotografije, slikao me je s Nadeždom u Ulici Fagon. Nadeždine fotografije, ona sa svojim narkotiziranim pogledom koji je imala uvek kad bi bilo reći o Ariku, kao da ju je mogao osloboditi bola koji ni sama nije poznavala, koji nije mogla da poznaje i od kog bi tada otupela. Fotografije Hiromi na Filozofskom fakultetu. Svi mi u Sofinom restoranu kod Bastilje. U našem svakodnevnom sastajalištu. I fotografije mog starog prijatelja Miše Vajsbanda. S njegovom Dorom pored njega.

Stalno sam iznova pitala Mišu nakon što sam otišla da li će doći da me poseti u Berlinu. Htela sam da mu pokažem Berlin, kao što je on meni onomad pokazao Pariz. Ali

njegova i moja situacija se nisu mogle uporediti. Ja tada nisam poznavala ulice Pariza, dok je Miša rođen u Šarlotenburgu. Kad je konačno došao s Dorom u Berlin, on je meni pokazao grad svog detinjstva i dudove u Šlosparku i paulovnije u Folksparku na Vajnbergu. Nisam očekivala ni jedno ni drugo drvo u Berlinu. Miša je još uvek poznao svaku ulicu, svaki park, svako jezero. Kad smo s Nadeždom i Dorom prelazili preko Trga Savinji, pomislila sam da je zaista tačno to što mi je jednom u Parizu rekla o svom Miši. Vajsband nije bio čovek koji bi mogao da mrzi ulice i jezik svog detinjstva.

Gledam album iz Istre. Stotine fotografija. Neke su snimljene starim američkim braunijem moje majke. Letnje fotografije čitave jedne decenije. Plastične kese koje mi je majka donela vise na vratima nove radne sobe. Imam četiri takve kese. Postepeno mi je prenela čitav svet odranije. Bojim se da ih pogledam. Rastužuje me što je moja majka sve bez reda strpala u kese. Mora da je kod kuće pošteno opelješila albume i ravnodušno ubacila naša leta u plastične kese nekog nemačkog lanca drogerija. Nakon toga je na fotografije pala takva senka. Nema više nikakvog reda. Uvek to radi kad neće da se bavi nečim, kad samo hoće da skrene pogled, prvo sve pomeša. Bilo da su to pisma, fotografije ili filmovi, sve spačuje u kartonsku kutiju i u nekom trenutku odbaci, a da i ne pogleda unutra. Barem sada nije ništa bačeno. Samo je prosledila meni. Udaljila iz svog vidokruga. I ne mora čak ni da izgovori zahtev koji ide s tim. Ponovo me savladava staro gušenje. Moja majka je uvek bila takva, sve čeka, ne govori o onome o čemu se mora govoriti. Barem to sam već shvatila. U mojoj glavi su se otvorila vrata. Rado se sećam tadašnjeg

leta. Majčin pogled me uvek izbegava kad počnem da postavljam pitanja. Otkad je rat prošao, ume odlično da ćuti.

Uvek bi neko fotografisao. Kao da su nam godinu za godinom trebali dokazi, ne za nas, već za naše pamćenje. Dokazi o zajedničkim letnjim danima, dokazi o našoj koži, o našim velikim večerama i malim popodnevnim dremkama. Ljudi koji su nekada bili bliski i koji sede ispod smokava, to smo bili mi, tako je izgledala sreća, morali smo samo da pokupimo plodove, bili su tako blizu, blistavi i jedri u svojoj zamamnoj ljubičastoj zrelosti. Na jednoj fotografiji vidi se palma iza kuće. I stara letnja kuhinja. Jagode. Breskve. Pržene, pohovane sardine. Čak mogu da namirišem ribu. Čula mi se sama od sebe povezuju. Lepi stari pijačni trg s malom crkvom Svetog Stefana. Beo kamen sunčanih dalmatinskih ostrva. Stari Rimljani i njihova imperija, svuda ostaci tog drugog vremena, svuda, tako je govorila moja majka, jedna misao o čovečanstvu pored druge. Venecijanski prozori, staklo, istarski kamen u Veneciji, da, bez našeg kamena ne bi ništa postigli, majka i njen ponos, majka i njena ispravljanja. Ali za nas, decu, važnija je i lepša i divljija od svega crvena zemlja. Ona je svuda. Između naših nožnih prstiju. U našim ušima. Posle bure je sve crveno, prašnjavocrvena naša koža, zemlja u kosi, obrvama, u nosu. Niste vi prljavi, kažu nam, već čisti, zemlja vas čisti. Sedimo ispod smokvinog drveta moje bake. I plodovi sjaje ljubičasto, dok nam žene govore o svetosti zemlje. Zemlja vas čisti više od molitvi, kažu. Smejemo se. To nije tačno, sveštenik će protestovati. Ali općinjava nas ono što govori, volimo zemlju više od svih reči kojima nas uče, više od svih utvrđenih molitvi. Znakovi za nazive mesta su postavljeni na oba jezika. Treperenje italijanskih reči u mojoj glavi, poseban

pogled na letnje seoske ulice, sve je tu dvostruko, čitav život je sve više kao jednina, jezik to govori, to stoji na tablama s imenima mesta. Kao dete sam naučila malo italijanskog i kad god sam bila nesrećna, htela sam da se odselim u Italiju. Kod Đovanija i Đovana. Daleko od Ivana i Ivanâ.

Ponekada bih nestala na nekoliko sati i trčala bih bosonoga po plaži, uvek uz obalu, prema severu, htela sam po svaku cenu da stignem peške do Trsta. Kad bih zatim nakon sat ili dva ogladnela, vratila bih se kući i moja mama bi videla po meni, primetila bi svaki put da sam ponovo pobešla i pitala bi me da li opet hoću da zbrišem u Italiju. Uočila bi to po mom hodu, po čitavom stavu mog tela s kojim bih se vratila, obeshrabrena, nesrećna zato što imam tako malo izdržljivosti i snage.

Fotografije koje sam raširila na kuhinjskom stolu ujutro su mi doslovno pale u krilo kad sam htela da podignem kutije i odnesem ih u drugu sobu. Sada mi se čini da su svuda, da je moja majka prenela kilograme sećanja preko granice i istovarila ih kod mene u Berlinu. Vidljivo. Nezaobilazno. Ona sama ne priča mnogo o vremenu pre opsade, i malo o onome što se kasnije dogodilo. Odnedavno je počela da govori o stvarima koje su se desile za vreme mira. Reč mir izgovara meni novim, odbojnim tonom. Ono što oni sada nazivaju mirom, kaže, i naslućujem prezir u svakoj njenoj reči, osećam da je došlo dotle da bi sad mogla da mrzi, a da možda ni sama to ne primeti. Ili može li se samo tako mrzeti, samo onda kada se to ne primećuje?

Prilikom svoje poslednje posete neprestano mi je pričala o mom prijatelju iz detinjstva, Mateu. Ranije je radio u bašti kod moje bake Inge. Sada se priključio jednom udruženju čiji

je otvoreni cilj da očisti jezik. Matea poznajem od naših leta u Istri. Bio je veoma lep, stidljiv mladić. Sve devojke u selu su bile zaljubljene u njega. I ja pomalo, ali ne zato što je bio lep, nego zato što je bio stidljiv, i zato što je hteo da studira filozofiju u Milanu i zato što bi mi saveznik na drugoj strani granice mogao biti od koristi. Na njemu sam već videla nešto od Italije, zahtevala sam da me poučava njihovim rečima i da razgovara sa mnom na italijanskom. On mi je i objasnio šta, u stvari, znači *con sordino i polako*, izraz koji stari ljudi na seoskom trgu stalno ponavljaju kad bi neko počeo da žuri. Sporost im je bila sveta. Tromost leta, ona je starcima postala vrlina, i od njih sam u svom detinjstvu naučila sve o promišljenosti, a da oni nikada nisu koristili tu reč ili mi je objasnili. Kad bez razloga potrcim za nekim autobusom, i danas još pomislim na njihov oprez, stanem, moram da se nasmešim jer zamislim kako bi starci odmahivali rukama kad bi me videli da tako žurim, kao da su hteli sada i ovde da mi kažu koliko sam beznadežan slučaj. Pritom volim sporost i praktikujem je gde god mogu, pustim da me ona vodi. Ona je moja velika čežnja i učiteljica koje ne želim da se odreknem.

Ne znam kako je došlo dotle da je baš Mateo postao, kako moja majka misli, ubeđeni nacionalista. Niko ništa ne sme da kaže za njegovu uzvišenu naciju, objasnila je. Njen bes je mogao skoro fizički da se oseti. Kad bih je podsetila na leta od pre, nije htela da zna ništa o tome. Odbijala da se seća vremena kada je Mateo bio sasvim normalan mladić. Srdila se zbog svega što ima veze s prošlošću, i trebalo je samo da pomenem Mateovo ime i njen bes bi se sručio kao vodopad s velike visine. Njen godinama nagomilavani bes me je preopterećivao. Postala mi je strana i ćutala sam. Ali mislila sam na

Matea i onu Diogenovu rečenicu koju je tako često citirao: Robovi služe svom gospodaru, slabiji svojim strastima. Da li je Mateov strah postao strast? I ako jeste, s kojeg nedostatka je trebalo da skrene pažnju mog prijatelja iz detinjstva?

Muškarci iz firme za selidbe su mi sve doneli na peti sprat, stari ormar za odeću koji sam kupila na buvljoj pijaci u Ulici 17. juna u Šarlotenburgu, sofu sa raskošnim cvetnim dezenom, poklon od Nadežde, i bakin istarski sto. Na njemu sam raširila fotografije. Sada sto pripada meni. Jednog dana strina Sofija je, prilikom jedne od mojih poseta vikendom u Medonu, svečanim glasom objavila da je sto poklon za mene. Znala sam koliko joj je značio taj komad pamćenja. Ali ona je bila velikodušna žena i njih dvoje nisu imali dece. Zahvalno sam prihvatila taj sto. Stric Milan i strina Sofija su mi ga poslali u Pariz. I kad je stajao u Hirominom stanu, moja strina mi je rekla: dobro pazi na taj dobar komad nameštaja, za tim stolom me je tvoj stric zaprosio.

Sada prvi put živim skroz gore, berlinska stara gradnja, peti sprat, ptice imaju, kad se gleda s mog balkona, veliki komad neba koji pripada samo njima. Ne moraju ga ni s kim deliti. Brojim lastavice. Danas je trideset pet proletelo pored mog prozora. Kao da su me pozdravile, zamišljam kako jedna plava ptica leti kroz moj um. Možda mi može pomoći da živim u sadašnjosti. Leto mi omogućava da i sećanje polako dolazi do daha. Skoro se malo i radujem zbog svog novog daha, iako protivno čvrstoj odluci samo gledam stare slike i nisam ništa raspakovala. Pritom sam toliko godina pokušavala da zaboravim te fotografije. Idem u kuhinju i sedam za bakin stari sto od trešnjevog drveta. Posmatram ga. Usrećuje

me. Ako trešnjevina ima pamćenje i ako je moja teorija iz detinjstva tačna, moram samo da je na jednom mestu zasečem nožem. Onda će drvo prokrvariti i pripovedati, sve će izaći na videlo, sve što je čulo i videlo u poslednjih stotinu godina. Ali sto ćuti. Kao što sam i ja u detinjstvu uvek ćutala kada bih htela da odem u Italiju. Ali i ja isto tako znam da sto ima svoje unutrašnje vreme koje deli sa mnom. Ne zato što može da govori. Nego zato što je tu. I ćuti.

Zvoni. Nadežda mi donosi cveće, so, hleb, krempite iz KaDeVea i crvenu detelinu. Sedimo na podu i pijemo kafu. Prvo sam donela u stan malu mašinu za espresso. Nadežda ustaje, pogleda me s osmehom i kaže da mi je ovde lepo i izađe na balkon. Ovde ćeš ostati, kaže. Stoji i gleda u isto nebo koje mi je danas donelo trideset pet lastavica. Znam da je volim, još ne mogu da zaboravim sve što se desilo između nje i Arika, ali ništa joj ne zameram. Jednom ću sve zaboraviti, i postaće samo sada i ovaj trenutak koji me povezuje s njom i njenim osmehom. Danas znam da je to bio beg. Doslovno je pobešla iz Pariza. Nadežda je patila, kajala se i sve mi je ispričala. Ne koristimo reč krivica. Ponekada mislim da smo zbog naše neimaštine napipale put u zamku, u Arikovu zasedu. On nije dokazano zlo. Ali postavio je pravila, a da ih nije otkrio. Arik nas je pomerao kao poslušne marionete. Mi smo bile drvo u njegovim rukama. Učestvovala smo. Bolelo je. Tada je to bio naš život. I ja sam nešto dugo tajila Nadeždi a da to nisam ni znala, nisam ni slutila da je njen Ilja bio i moj Ilja, onaj mlađić koji mi je iza stare sinagoge poklonio do danas najdraže klikere. Na početku nisam rekla Nadeždi njegovo ime, na početku, kad smo sve pričale jedna drugoj i opisale svoju prvu ljubav, prvu cigaretu, prve poljupce. Ilja je sve to za mene.

Moje prvo uranjanje u tople oči drugog čoveka. Samo što sve vreme nisam znala da je moj Ilja bio i Nadeždin Ilja i da je on bio onaj poseban muškarac za obe. Godine lete jedna za drugom, ono što ostaje više ne boli, ono što ostaje jeste mirnija strana ljubavi, onaj deo koji prebrodi vreme.

Gledam u pod, a onda u Nadeždine oči, pričam joj da sam izbrojala lastavice i da ću to sada raditi svaki dan nedelju dana. Danas ih je bilo trideset pet; svaki dan ću ovde da brojim laste, sedam dana, kažem. Smeši se, kaže: ti i tvoje lastavice. Ljubi me u čelo. Kažem, da, da, uradiću to, a onda ću do kraja nedelje sve raspakovati i biću neko, neko s novom adresom i neko ko je raspakovao sve svoje kartonske kutije i ima balkon i pogled na berlinsko nebo i berlinske lastavice.

Nadežda se smeška i puši na mom balkonu. Kasnije će pokupiti Ezru iz škole, prenoćiće kod mene. Nadežda nosi haljinu koju sam joj sašila još u Parizu, po Hirominom uputstvu, jednostavnu letnju haljinu do kolena, od pamuka, toplo zelenu, sa sitnim prljavoroze cvetovima. Dobro ide uz Nadeždu, uz njenu lakoću, uz njeno novo uživanje u nošenju haljina. Ranije nikada nije nosila haljine. Ali ja joj sašijem haljinu kad god poželi. Sad radim kao kostimograf za pozorište na Kurfirstendamu. Nadežda mi je obezbedila posao. Vozim se biciklom svaki dan od Vilmersdorfa do Šarlotenburga. Ponekad, kad je vetrovito i kad mi jutarnja svežina miluje lice, mislim na Mišu Vajsbanda, na njegovu Doru, njihovo prijateljstvo, na to da su ovo bile ulice prvih godina njegovog detinjstva i da bih bez Miše možda zauvek izgubila Nadeždu. Miša mi je tada savetovao da ništa ne uradim. Molim, jednom ne preduzimati ništa. To je rekao. Ne preduzimati ništa. Arik je takav kakav je, ali Nadežda je, uprkos

svemu, prava prijateljica, osoba koja može da se dodirne, ona će me voleti. Čekala sam, nisam ništa preduzimala, i jednom mi je Nadežda sve ispričala. Slušala sam je. Plakale smo i dugo je trebalo dok sam joj poverovala da se nije ona obratila Ariku. Arik je nju, isto kao i mene, uzeo na nišan.